

בתקוע השופר

הרצל דמותו, פועלו ומבחר כתבים

תיאודור הרצל:

"... צריך על כל פנים שתתקע בקצת יתר כח
בשופר, אם רצונך להקהיל אנשים מכל העולם
כולו."

(במכתב, לפני הקונגרס הציוני הראשון)

בשירת הזעם הנבואית הגדולה של חיים נחמן ביאליק שמור מקום מיוחד לשיר
"אכן חציר העם" שנכתב ופורסם לראשונה בשנת תרנ"ז (1897) היא שנת התכנסותו
של הקונגרס הציוני הראשון בבזל. יש הסבורים, כמו עורכי ספר זה, כי ייתכן
שבשעת כתיבת השורות מתוך השיר המובאות כאן, עמדה דמותו של תיאודור
הרצל לנגד עיניו של המשורר. ואם לא כך היה - מן הראוי שהיה:

אָכֵן נִבֵּל הָעָם, מָלֵא נִקְלָה וְרוֹשׁ,
כֵּלּוּ רָקֵב וּמְסוּס מִכֶּף רֶגֶל עַד-רֹאשׁ!
שָׁלֵא הֵקִים מִקְרָבוֹ בְּיוֹם נִחְלָה וּכְאֵב
רַב פְּעָלִים, אִישׁ חִי, אֲשֶׁר יִפְעֵם בּוֹ לֵב,
וּבִלֵב יִבְעֵר זִיק, זִיק מִרְתִּיחַ הַדָּם,
וּבְרֹאשׁ יִגָּה שְׂבִיב מֵאִיר דֶּרֶךְ הָעָם;

והשיר המופלא מסתיים בשתי השורות הבאות:

גַּם-בְּתִקְעַ הַשּׁוֹפָר
וּבְהִנְשֵׂא הַנֵּס -
הֵי־תְעוֹרֵר הַמֵּת? הֵי־דַעְזֵעַ הַמֵּת?

בתקוע השופר

הרצל דמותו, פועלו ומבחר כתבים

עורך ראשי: ד"ר ראובן הכט

ראש המערכת: אהד זמורה

בהוצאת מולדת, חברה לפיתוח בע"מ

WHEN THE SHOFAR BLOWS
Herzl, His Image, Achievements and
a Selection of His Writings

©

Published by MOLEDETH Development Co. LTD.

Printed in Israel, 1999

מסת"ב 1-010-366-965

סדר: ע.ג.ע., תל-אביב

הפקה: מחברות לספרות, זמורה

לוחות, הדפסה וכריכה: מפעלי דפוס כתור, ירושלים

© מולדת, חברה לפיתוח בע"מ, חיפה

נדפס בישראל, תשנ"ט / 1999

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר
או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מיכני או אחר – כל
חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא
ברשות מפורשת בכתב מאת המו"ל.

בתקוע השופר הרצל דמותו, פועלו ומבחר כתבים

עורך ראשי: ד"ר ראובן הכט
ועדת היגוי: הרי זסלר, יו"ר
ד"ר יעקב בך
צבי הרמן
אהד זמורה

ראש המערכת: אהד זמורה
עורכים: יצחק הס, תרזה איזנברג
עורכי משנה: איילת דרימלר, משה שניצר

מסות: ד"ר עדית זרטל ("חותמה של תרבות",
"מעלילות האספסוף אל רשיון לרצח עם",
"יש מאין", "מחלוקת לשם שמים וארץ",
"לפני מלכים יתייצב", "מלך היהודים",
"הטרגדיה של משפחת הרצל")
ד"ר בועז שפירא ("תור הלאומיות והחשמל")

יעוץ מדעי: ד"ר אלי שאלתיאל

עיצוב הספר: מרים שיש

ציור העטיפה: אבנר כץ
איורים לאלטנוילנד: אבנר כץ
איורים לסיפורים ופלייטונים: חובב רשלבך

חברי מערכת: גח איתן, הרצליה אפרתי, רונית אשד, הרולד בלומברג,
צבי זמורה, יוחנן סמואל, סחן רוז, מרים רוזנברג

תרגומים: שמואל שניצר – אלטנוילנד, מדינת היהודים,
יומן נעורים ומיומני הרצל. תרגומי מאמרים, רשימות, סיפורים וכתבות
המופיעים במדור מיגוון הם משל: ר' בנימין, שמשון מלצר, א.ש. שטיין, מאיר
שלי, משה שרף.

תחקיר תמונות: נילי אבנת
רישום תמונות: בת-שבע מלאי
תודות: יורם מיורק, הארכיון הציוני, ירושלים
ראובן קופלר, הארכיון הציוני, ירושלים
יוחנן ארנון, ספריית אחד העם בבית אריאלה, תל-אביב

עורכו הראשי של הספר, ד"ר ראובן הכט, וכן יצחק הס, הרולד בלומברג ויוחנן סמואל שליוו במשך
שנים את העבודה על הספר, לא זכו לראותו בצאתו לאור. יהא זכרם ברוך.

פתח דבר או למה הרצל

על שמו נקראו ערים והר. ספק אם יש עיירה בישראל שרחוב ראשי הקרוי הרצל אינו חוצה אותה. ביוגרפיות רבות נכתבו עליו ועשרות ספרים עוסקים בו ובמורשתו. מיליוני מלים נכתבו על אודותיו, חלקן עוד בחייו הקצרים ורובן לאחריהם. תמונתו תלויה יחידה, בבדידות מזהרת, באולם המליאה של הכנסת, דיוקנו מזוהה אפילו על ידי תינוקות של בית רבן ואמירה שלו, שמדינת ישראל היא הגשמתה, הינה האמירה היותר נודעת מאז ימים רבים: "אם תרצו אין זו אגדה". אבל הוא עצמו, תיאודור הרצל, עדיין נותר בתודעתם של רבים בבחינת אגדה – "חוזה המדינה". דמות כבודה וחידתית, כה נודעת אך בעצם לא מוכרת.

"חוזה המדינה" לא היה צירוף אהוד על ד"ר ראובן הכט (1909–1993), יוזם ספר זה ועורכו הראשי. הוא סבר שהתואר מנכר את תיאודור הרצל, מרחיק אותו מליבותינו במקום לקרבו, ומסייע לטשטש את אפוס חייו האינטנסיביים, המורכבים, רבי התהפוכות, עתירי ההישגים ורוויי האכזבות. הוא האמין שמשנתו של הרצל רעננה ותקפה גם בימינו ושבעיקריה, אם כי בהתאמה לחליפות העתים, ראוי שתנחה את קברניטי המדינה, היום ובעתיד. הניעה אותו האמונה שיש לקרב צעירים ומבוגרים אל הרצל, האדם הנאור ורב הקסם, המנהיג הכריזמטי והאנושי, מי שידע ליצור את החיבור המופלא בין חזון למעשה. "בפשטות, יש להחזיר את הרצל ליהודים ואת היהודים להרצל", טען ד"ר הכט והאמין שמימוש הספר שאותו הגה יהיה צעד בכיוון הנכון.

רעיון הספר "בתקוע השופר" קינן שנים במוחו של ד"ר ראובן הכט שהיה בעצמו איש חזון רב פעלים. הכט היתווה את תכנית הספר, הקדיש לו את המשאבים הדרושים והרבה מזמנו, מתבוננתו וממרצו הבלתי-נלאה. אפשר שהיתה זו "השתלשלות ידועה מראש" שתחילתה בשנותיו המעצבות של הנער רודולף (רודי) שארל הכט. הוא גדל בבזל, שווייץ, בבית הוריו האמידים-מאוד יעקב ואלה הכט, מזדהים עם תנועת "גרמנים בני דת משה", מתבוללים ומתרחקים מן היהדות. בית שהציונות היתה בו שם גנאי. אלא, ככתוב, במעלליו יתנכר נער. ניצני מרדנותו של רודי הצעיר – שהיו אופייניים לו במרוצת חייו – כבר ניכרו בעת הזאת, סמוך להיותו בר מצווה, כאשר דווקא מאמרים תוקפניים בגנות הציונות משכו את לבו אליה. השאלות שהסתכסכו בנפשו באו על פתרון כאשר מצא באקראי, בארון הספרים של סבא שמשון, קונטרס בתולי שעדיין לא עיין בו איש – מדינת היהודים – הנה תורה שעושה את היהודים למעצבי גורלם-שלהם ותחזירם אל מולדתם ההיסטורית! משהו ניצת בליבו ולא כבה עד יומו האחרון.

ראובן הכט בצילום משנת 1941

בשולי רצונו העז של ד"ר ראובן הכט ליצור הבנה טובה יותר של ד"ר הרצל, מעשיו ופועלו, הטרידה אותו התופעה – אף כי לא היתה נחלת הכלל – של זלזול בכשרונותיו ובמיוחד בהישגיו. התופעה, לדעתו, ביצבצה אצל עיתונאים וגם כמה היסטוריונים בדור האחרון, שבהתאמצותם "לחדש" ולהיראות מקוריים, מעדו אל תוך פרשנויות שגימדו את דמותו של אבי הציונות המדינית. ביקורת לא-עניינית אמנם הכאיבה לד"ר הכט אבל רוחו נסערה במיוחד לשמע קביעות נחרצות כאילו מסעותיו של הרצל ו"שתדלנותו" אצל שליטי עולם היו מיקסם-שווא. כאשר נוכח לדעת כי אמירות כאלו ודומיהן נעשו ל"בון-טון" בכמה חוגים, גמר בנפשו להוכיח כי ה"שתדלנות" הזאת היתה דיפלומטיה מתוחכמת שהעולם היהודי לא חווה כמותה ואשר היו לה הישגים אדירים; הוא האמין כי בין גדולי המדינאים הלאומיים של המאה ה-19 ניצב הרצל בשורה הראשונה וכי משימתו, שנראתה חסרת-תקווה, היתה אף מורכבת וקשה משלהם; הוא חשב שיש עדיין מקום להבהיר כי דבקותו של הרצל בארץ-ישראל ובה בלבד לא התרופפה מעולם; הוא גם סבר שיש טעם להציג את גדולתו של הרצל, את אומץ ליבו ונחישותו ובעיקר את מנהיגותו כפי שבאו לביטוי מובהק דווקא בשעות הקשות ביותר – ובאלה להזים את טיעוני המקטרגים.

ליד מטרות אלו רצה ד"ר הכט לכלול ביישנות אחת מיקבץ מטרות חשובות לא פחות: ליצור היכרות מחודשת וקירוב לבבות בין הרצל איש ההגות ותנופת המעשה ובין הדורות הצעירים שפועליו היו מעומעמים בעיניהם, ואשר רוב כתביו היו לגביהם כמגילות גנוזות. לכן שקד להביא לפני הקוראים מבחר מרהיב מתוך הפנים המרובות ומיגוון היצירה של האיש עשיר הרוח הזה – הבוהמיין בצעירותו, המחזאי, הפלייטוניסט, העורך, הפרשן הפוליטי, הנואם המבריק, כותב היומנים השנון, שבפרץ פעילות מדהים שנמשך שמונה שנים וחצי בלבד, שינה את תולדות העם היהודי, ובעיקר רצה להגיש לקוראים את המכלול הזה בכתיבה מהימנה, מרתקת ודרמטית, מהודרת באיורים ומושכת-עין.

בתוכנו ובמבנהו של "בתקוע השופר" האמין הכט כי מצא דרך נאותה לעשות זאת. "הנחת העבודה" שלו היתה ריאליסטית, אך גם רומנטית: מאחר שרוב הטקסטים הללו אינם מצויים ונגישים, קיים סיכוי קלוש שהציבור בכלל ותלמידים בפרט, יבקשו מיזמתם לתור אחרי כתביו המפוזרים של הרצל ולהתעמק בהם. זה היה הבסיס הריאליסטי. המניע הרומנטי היה בתקווה שדווקא התמהיל שכאן יהיה מסקרן ואטרקטיבי ויצייד את הקורא המזדמן בתובנה מסוימת של הפרשה ההיסטורית הייחודית הקרויה "הרצל". קונצפציה זו דרשה "מבחר" – כלומר מיגוון קריא ומייצג בתוך המסגרת הנתונה.

בפרסום ביוגרפיה לא היה צורך, לדעתו של ראובן הכט. הוא גם הניח שביוגרפיה נוספת לאלו הקיימות לא תהווה תרומה להשגת המטרות שהציב לעצמו ושוב לא ייעשה "צדק" לדמותו רבת הפנים של הרצל. הוא הצביע על דרך אחרת, לא שגרתית. מתוך כתביו המגוונים ועצומי ההיקף של ד"ר הרצל ולאחר עשור של דיונים, התייעצויות ונסיונות, התגבשה התכנית, והכרכים הנוכחיים הם מימושה ובהם המבחר שנראה הולם. בראש ובראשונה מובאים כאן בשלמותם שני הטקסטים היסודיים של הרצל: מדינת היהודים (תופעה נדירה בהיסטוריה – האיש אשר מעלה את חזונו בכתב, רואה בו פרוגרמה לביצוע ובתוך כשנתיים אף מניח את היסודות להגשמתה) ואלטנוילנד – הרומן הציוני האוטופי (המלווה כאן בסידרת ציורים מיוחדת של האמן אבנר כץ). מיתר דבריו של תיאודור הרצל החליטה המערכת רק על "מתאבנים אינטלקטואליים": קומץ מתוך יומן הנעורים; ארבעה נאומים בלבד (מתוך עשרות); טיפה מתוך ים המכתבים; וכן מעט מן הסיפורים, המאמרים, הכתבות מפאריס והפלייטוניים; ובעיקר כ-90 עמודים (מתוך כאלף) מן היומנים של הרצל – מבחר, המייצגם בעיקר מן הפן המדיני – מלווים בקטעי קישור והסבר שערך וחיבר באנגלית הסופר מוריס סמיואל (להוצאה מיוחדת במלאת חצי יובל למותו של הרצל).

אל מבחר הכתבים נילוות שמונה מסות ממוקדות, שכל אחת מהן נועדה לשפוך אור על היבט מסוים הקשור בהרצל: רוח התקופה והרקע התרבותי והמדיני שבתוכם צמח; האנטישמיות העממית, השנאה עתיקת היומין שהתעצמה, לבשה צורה חדשה ונהפכה לתורת גזע; ההשראה לפרוגרמה יהודית-לאומית-מעשית ויצירת יש מאין; מסכת הוויכוחים הלוהטים שזיעזעו את העולם היהודי-ציוני, בין הרצל ותומכיו לבין היריבים האידאולוגיים העזים; המדינאי בפעולה רבת השראה; התעוררות העם עם הופעת "מלך היהודים"; ולבסוף – הגורל הטרגי.

אחרון בספר הוא הפרק "אחרי מות" שבו – מתוך אלפי נאומים, מאמרים, רשימות וזכרונות שנכתבו על הרצל מאז 1904 – מובאים דברים נפלאים אחדים: של דוד בן-גוריון, מקס נורדאו ושטפן צווייג. הספר מסתיים ברשימת ציוני דרך בחייו של הרצל ובמפתח שמות ועניינים. את הספר מעטרים מאות איורים, ציורים ותצלומים (חלקם נדירים) שאחריהם נערך חיפוש מקיף ועקשני ונילווים להם הסברים מפורשים ומאלפים. (עקב קוצר היריעה לא

נכלל אף לא אחד ממחזותיו של הרצל). יצוין כי עם שאיפת המערכת למתן אינפורמציה עשירה, מדוייקת ומהימנה, לא היתה לה כוונה וודאי שלא יומרה שהספר יהיה בבחינת פרסום מדעי. ואם נפלו בספר טעויות, מישגים ושיבושים, הרי הם באחריותו הבלבדית של החתום מטה.

עורכו הראשי של בתקוע השופר, ד"ר ראובן הכט, היה איש רב פעלים. בעת לימודיו באוניברסיטאות של היידלברג ומינכן גברה הכרתו הציונית והעמיקה, ועמה פעילותו המעשית כציוני במסגרת התנועה הרביזיוניסטית. באמצע שנות השלושים עלה לארץ-ישראל וערב מלחמת העולם השנייה נשלח מטעם הארגון הצבאי הלאומי לאירופה לארגן הצלת יהודים. במלחמת העולם פעל לחילוץ יהודים וכן טייסים של בעלות הברית שמטוסייהם נפלו. עוד בזמן המלחמה היפנה את מירצו לאירגון ההעפלה והיה חבר פעיל ומרכזי במחתרת. עם ייסודה של מדינת ישראל יזם את הקמת ממגורות "דגון" (בחיפה ואחר-כך גם באשדוד) שהיו לדוגמה ביעילותן וביחסי העבודה המתוקנים ששררו בהן תמיד. ראובן הכט היה חובב אמנות ומוסיקה ומגדולי הפילנטרופים הישראלים בתחום התרבות, אספן חשוב של ארכיאולוגיה ובעל אוסף אמנותי מרשים. הוא הקים את "מוזיאון עם ישראל בארץ ישראל" באוניברסיטת חיפה, ובה גם ייסד את "מוסד הרצל לחקר הציונות ולימודה". עם עליית הליכוד לשלטון נתמנה יועץ מדיני לראש הממשלה מנחם בגין, ליווהו בכמה ממסעותיו המדיניים ומילא שליחויות מיוחדות כשגריר נודד. בתוך כל העשייה רבת ההיקף הזאת, לא זנח את החלום להפצת משנתו של הרצל. בשנת 1961 הוציא לאור את אלטנוילנד כספר אלבומי, נאה לזמנו, אך הרצון ליצור דבר בעל יומרה והיקף גדולים – ובעיקר מייצגים יותר – המשיך להעסיקו בלי הרף.

עם מותו של ד"ר הכט בשנת 1993, החליטו עוזריו הקרובים ונאמני מורשתו להמשיך במשימה ולהשלימה. צוות ההיגוי: ד"ר יעקב בך, מר צבי הרמן ובראשם מר הרי זסלר, ליוו בצמידות את עשיית הספר בכל שלביו, עודדו את עושי המלאכה וחזקו אותם ביעוץ נבון ומעשי, תוך כדי גילוי נדיבות, אורך רוח והבנה לקשיים ולצרכים. לצוות ההיגוי ולכל חברי המערכת והשותפים במפעל זה צר מאוד שהוגה הרעיון ועורכו הראשי של הספר לא זכה להיות נוכח בעת הופעתו והם רואים בספר יד לזכרו של ד"ר ראובן הכט. כל ימי חייו האמין ראובן הכט בגדולתו ובייחודו של תיאודור הרצל והוא בוודאי היה מסכים שתיאורו של חיים נחמן ביאליק בשירו "אכן חציר העם" הולם בנאמנות את המנהיג שהופיע ככוכב שביט בשמי העם ושהביא למפנה מכריע בהיסטוריה של היהודים:

"... רב פעלים, איש חי, אשר יפעם בו לב, / ובלב יבער זיק, זיק מרתח הדם, / ובראש יגה שכיב מאיר דרך העם; / אשר יקר לו שם כל-הגוי ואלהיו / גם מהון ומפז – מאלילי השוא; / אשר מעט משא-לב, הרבה אמת, עזוז, / שנאה עזה למנת חיי עבדות וכוז, / חמלה גדולה כים, רחמים רבים כגדל / שבר עמו האמלל וככבד העל – / כל-זה יהמה בלב, יהמה יחמר כים, / כל-זה יבער פאש, יבער יצית הדם, / כל-זה ירעם כהר תמיד יומם וליל; / קום עבד, קום עשה, כי עמנו יד-אלו"

אהד זמורה

ראובן הכט בצילום משנת 1982

תוכן

כרך א'

10	מפנה המאות / חותמה של תרבות
36	מפנה המאות / תור הלאומיות והחשמל
50	תיאודור הרצל / יומן נעורים
68	שנאת עולם / מעלילות האספסוף אל רשיון לרצח עם
106	תיאודור הרצל / מדינת היהודים ניסיון לפתור את שאלת היהודים פתרון מדיני פתח דבר 109 * מבוא 111 * חלק כללי: שאלת היהודים 118 * החברה היהודית 125 * אגודות מקומיות 139 * אגודת היהודים ומדינת היהודים 145 * אחרית דבר 145
156	תיאודור הרצל / מבחר מן היומנים 1895–1904 / רומן עם ההיסטוריה * אוטוביוגרפיה 208–209
270	מיסוד החזון / יש מאין
302	חמישה נאומים היסטוריים
326	תומכים ומתנגדים / מחלוקת לשם שמים וארץ

כרך ב'

362	מדינאי דיפלומט / לפני מלכים יתייצב
394	לקט ממכתבי הרצל בין השנים 1895–1904
412	תיאודור הרצל / אלטנוילנד ספר ראשון: צעיר משכיל ומיואש 415 * ספר שני: חיפה, 1923 442 * ספר שלישי: הארץ הפורחת 475 * ספר רביעי: פסח 513 * ספר חמישי: ירושלים 544
570	מלך היהודים
586	הטרגדיה של משפחת הרצל

616

מיגוון

* צוואתו הספרותית 618 * מאושל 619 * הציד בבוהמיה 623
* האוטמוביל 627 * צעצועים של שנת 1900 632 * פיגמליון 638
* ספינת האוויר המנווטת 647 * מסבאת האנלין 652 * המנורה 657
* סולון בלודיה 660 * היכל בורבון: אגרוף 670 * ראשים באולם בית-
המשפט 673 * אוגוסט בירדו 678 * בית-ספר של העיתונאי 681

688

אחרי מות

702

ציוני דרך בחייו של הרצל

706

מקורות

707

מקורות למסות

708

מפתח

מפנה המאות

חותמה

של

תרבות

הקדמה

תיאודור הרצל היה יליד בודפשט אך לווינה ולפאריס היתה השפעה מכרעת עליו. חייו, הגותו ופועלו של הרצל (1860-1904) חפפו את ארבעת העשורים האחרונים במאה ה-19 ואת ארבע השנים הראשונות במאה ה-20.

"זה היה הטוב בזמנים, זה היה הרע בזמנים, זה היה עידן החוכמה, זה היה עידן האיזולת... זו היתה עונת האור, זו היתה עונת הקדרות, זה היה אביב התקווה, זה היה חורף היאוש, העתיד היה לפנינו, מאומה לא היה לפנינו..." אילו כתב הסופר האנגלי צ'רלס דיקנס על שתי ערים אירופיות אלו בשלהי המאה ה-19 (ולא על לונדון ופאריס בתקופת המהפכה הצרפתית) לא היה יכול לקלוע יותר לרוח הזמן.

וינה ופאריס היו בשנים אלו מרכזי תרבות המערב, נקודות המוקד של תסיסה רוחנית, של יצירה משגשגת (בעוד שברלין ולונדון עדיין הסתפקו במושב האחורי). מהן יצאה בשורת התמורה וההתחדשות – בספרות, במוסיקה, בתיאטרון, באמנות הפלסטית, בארכיטקטורה, בעיתונות וגם בפילוסופיה ובמדע.

מזווינה גם בקעו – למרבה האירוניה – קולות היאוש, החרדה והאימה הקיומית. היא היתה, כהגדרתו של הסופר הרמן ברוך, "אפוקליפסה עליזה", מרכז פרדוקסלי של פריחה ושקיעה גם יחד. בתוכה מצא הרצל את כר המחייה שלו כיוצר: עיתונאי, פלייטוניסט, מחזאי, מספר – וצמח להיות דמות מוכרת ובולטת, בעלת השפעה גדלה והולכת בחיי הרוח של העיר.

אולם לכלל בגרות וביטוי אישי מגובש יותר הגיע הרצל בפאריס, מולדת הצהרת זכויות האדם, בירתה הזוהרת של הרפובליקה, עיר המודרנה והאוונגרד, הר געש פוליטי, המחדשת הגדולה בחינוך ובמודעות חברתית, סמל המדע הפורח. שם התחדדו חושיו הפוליטיים, התבוננותו נעשתה חודרת יותר והבנתו המדינית התעמקה.

עיון בחותם התרבותי-חברתי-פוליטי שהטביעו בהרצל הסקרן שתי ערי-עולם אלו, בהן היה בן-בית, פעיל, כשרוני, מבריק – יחד עם מודעות לתופעה המדהימה בממדיה על חלקם ותפקידם המכריעים של היהודים בתרבויות אלה – מאפשרים תובנה לצמיחתו של איש תרבות מרשים, מנהיג לאומי, כריזמטי, דגול.

בעמודים הקודמים: נשף בארמונו של פרנץ יוזף. הקיסר נראה מימין, לבוש לבן עם עיטורים צבאיים. הפאר, העליזות ו"החיים הטובים" איפיינו את תדמיתה של וינה בעיני בני אירופה.

בעמוד ממול: הקיסרית אליזבת (1837-1898) שכונתה "סיסי", רעייתו של פרנץ יוזף, קיסר אוסטריה ומלך הונגריה, בציור של אנטון רומאקו משנת 1883.

ב' 28 באפריל 1879, חגגה וינה את עשרים וחמש שנות הנישואים של הזוג הקיסרי, הקיסר פרנץ יוזף ואשתו הקיסרית אליזבת לבית ויטלסבאך – "סיסי" בפי הכול – בפרץ מפלצתי של פאר ובזבז, של קיטש ושל צביעות. שיאן של החגיגות שערכו אבות הבירה האימפריאלית לשליטי האימפריה העתיקה ביותר באירופה היתה תהלוכת הענק ההיסטורית של בימות נידות בסגנון ניאורנסאנס, שחצתה את העיר והגיעה עד לארמון הקיסרי. המצעד, שהשתתפו בו רבבות מאזרחי העיר, מחולקים על-פי אומנויותיהם ומלאכותיהם, כמו הגילדות בימרי הביניים ולבושים במלבושי התקופה, שתכנן האמן הנס מאקארט, נועד לסמל את בני העם המאוחדים באהבתם ובמסירותם לשליטיהם הנערצים. ההצלחה היתה גדולה.

"אזרחי וינה הפגינו את הפטריוטיות שלהם ואת נאמנותם לקיסר", כתב על החגיגות נח פרייח פרסת, העיתון שלימים היה לעיתונו של הרצל, והוסיף: "הרחובות המקושטים בחגיגות של עירנו חזו בחיזיון ששום צופה לא ישכח לעולם..."

מצעד הניצחון החל ברחוב פראטר המהודר, הרחוב שבבית מספר 25 שלו השתכנה משפחת הרצל, שהיגרה מבודפשט לוינה בדיוק שנה קודם לכן. לא מן הנמנע שתיאודור הרצל, העלם בן ה'19, צפה במצעד מחלון הדירה הגדולה של המשפחה שבקומה השלישית, אם כי הוא לא השאיר אחריו שום רישום על מפגן הראווה המפואר. האיש, שברבות הזמן נהפך לאחד ממגלמיה המרהיבים של הרוח הווינאית והסגנון הווינאי של שלהי המאה, אף לא ביטא בכתביו מן הזמן ההוא את התרשמותו או את רגשותיו בעקבות עצם המפגש שלו עם וינה. רק כתבים מאוחרים יותר שלו מעידים על אהבתו הרבה לעירו המאומצת – העיר שהיתה לביתו – לקשריו רבי השנים איתה (עד יום מותו, עשרים ושש שנים אחרי שהשתקעה המשפחה בבירת הקיסרות), לאורחות החיים שלה, לחיי התיאטרון שלה ובעיקר לסגנון הספרותי שנכרך בשמה.

שום דבר ממה שנועד לבטא אותו מפגן אהבה גרנדיוזי לקיסר ולקיסרית ולעיר וינה לא היה אמת. הכל ידעו שחיי האישיים ונישואיו של פרנץ יוזף – הסיבה המוצהרת של החגיגות – היו טרגדיה ממושכת. נישואיו של הקיסר עם הנסיכה

הבאווארית הצעירה, אליזבת, היו אמנם סיפור אהבה – מצד הקיסר. הקיסרית, לעומת זאת, התעייפה מהר מאוד מנישואים אלה, רוקנה אותם מתוכן, ונעלמה כמעט לחלוטין מן העין הציבורית.

אליזבת היפה והאומללה, שגם בני זמנה לא הבינו אותה ופירשו באופן מוטעה את התנהגותה, ודאי היתה אחד הסמלים המובהקים – יחד עם אישים אחרים כמו הקומפוזיטור גוסטב מאהלר, כמו הסופר והעיתונאי תיאודור הרצל או כמו הצייר גוסטב קלימט – של הרוח הווינאית, של הנפש החצויה, הקרועה, של וינה עצמה באותה תקופה. היא היתה אישה חכמה ומבריקה, אך מנותקת כליל מן העולם ומכל מחויבות כלפיו. היא ידעה שהשיגעון, שעבר בתורשה בדורות של בני משפחת ויטלסבאך, שוכן בתוכה – וגם המוות, והאיום המתמיד הזה אפילו הקסים אותה. "רעיון המוות מטהר", אמרה, "וממלא את תפקיד הגן העוקר את העשבים השוטים בגנו."

קסם החידלון

לרעיון החידלון היה הד גם בנפשו של האיש הצעיר שזה לא כבר הגיע מן הפרובינציה ההונגרית לוינה ונתפס מיד ל"חולי הווינאי" ("מורביס ויננזיס") האופייני לתקופה: עיסוק אובססיבי בקסמיו של הקץ. לידיד שלו כתב הרצל בתחילת ספטמבר 1879, כי השינויים המהירים והרבים במצב רוחו מתחילים כבר לייגע אותו. יש לזכור כי אז טרם מלאו להרצל עשרים שנה. ביומן הנעורים שלו כתב הרצל הצעיר, כי הוא מאושר בעצם רק כאשר הוא אומלל. הנה כי כן, הקיסרית לא היתה בודדה בתחושת החידלון המתמדת שלה. ואמנם, מותה בא עליה בחטף, במקריות ובברוטליות. כששהתה בז'נווה, בעת אחד ממסעותיה חסרי הפשר, נרצחה בידי אנארכיסט איטלקי אלמוני.

לפרשה זו נוספה הדרמה של בית הצייד הקיסרי במיירלינג, רצח אהובתו של יורש העצר האוסטרי לאחר ליל אהבים, והתאבדותו שלו. היא חשפה את נטיית האדם להרס עצמי, שפרויד עתיד היה להאיר במחקריו פורצי הדרך. היא הראתה את מידת הקשר, לעיתים, בין הדחפים המיניים ודחפי המוות בנפש האנושית. הקשר המוזר והעמוק בין המין והמוות הטביע את חותמו על התרבות הווינאית של מפנה המאות. הוא היה גם מוטיב מרכזי של האמנות ושל הספרות. הוא הטביע את חותמו על פילוסוף צעיר ומבריק, אוטו ויינינגר (יהודי אף הוא), שבהיותו בן עשרים ושלוש התאבד בדיוק במקום שבו מת קודם בטהובן. לספרו *מין ואופי*, שבו הביע את יחסו הפסימי והנואש כלפי המין, היתה השפעה רבה על האינטליגנציה הווינאית הצעירה. הכל חשו כי אין מדובר רק באווירה של קץ המאה אלא

למעלה מימין: אוטו ויינינגר (1880-1903), הוגה דעות יהודי וינאי. למד פילוסופיה, פסיכולוגיה ומדעי הטבע באוניברסיטת וינה ועשה דוקטורט בנושא "מין ואופי", שלאחר מותו התפרסם כספר וזכה להד רבתי ולתפוצה נרחבת בעולם. עם קבלת התואר המיר את דתו ושנה לאחר מכן – התאבד.

למעלה משמאל: יוהן שטראוס הבן (1825-1899), מוסיקאי ומלחין אוסטרי, שנודע בכינוי "מלך הוואלסים". הלחין כ-400 ואלסים, ביניהם הדנובה הכחולה, יין, נשים וזמר ודם וינאי. האופרטות שלו העטלף וברון הצוענים מוצגות בתדירות גבוהה עד היום.

בעמוד ממול: הנס מאקארט (1840-1884) בראש התהלוכה הגרנדיוזית ורבת הפאר והרושם שאותה תיכנן לציון חתונת הכסף של הקיסר פרנץ יוזף והקיסרית אליזבת. מאקארט היה צייר אוסטרי, נערץ על הבורגנות בתקופתו והירבה לצייר תמונות היסטוריות ואלגוריות. לסגנונו היתה השפעה רבה בווינה בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-19. הוא הטביע חותמו על האופנה ועל עיצוב הפנים עד כי תקופתו מכונה "עידן מאקארט".

בהתפוררותו של עולם שאבותיהם
והם עצמם הכירו היטב ואשר
הבטיח להם ביטחון.

לתחושת הקץ גרם הכישלון
המהדהד של התערוכה
הבינלאומית הגרנדיוזית שאזרחי
הקיסרות תלו בה תקוות רבות. אף
על פי כן ניסו הווינאים להתגבר
ולשתעשע בחגיגות עליזות שהיה
בהן משהו לא מציאותי. האזרחים
נמלטו אל הבידור והשעשוע
והמוסיקה הקלה, ומצאו נוחמים
בוואלס ובאופרטות הרבות של
מלחיני וינה הנודעים – יוהן
שטראוס, האב והבן, פרנץ לֶהָר
ופרנץ סופֶה. דווקא בזמנים
קודרים אלה התקיימה סדרה
רצופה של נשפים באולמות
הריקודים המפוארים, ובמיוחד
בימי הקרנבל – נשפי מסכות
שבהם נטלו חלק רוב תושבי העיר.
לא רק פרויד רתם את עצמו
לחקר המין (ארוס) והמוות
(תנאטוס), ולפענח קשר הגומלין
שבין שני הדחפים הללו. היה זה
מושא עיסוקה של התרבות

הווינאית בכללה, והוא הומחש ביצירות האמנות שלה. הרופא ארתור שניצלר (1862-1934) שפרויד כתב עליו בהשתאות ואף אמר כי הוא האלטר־אגו שלו, פנה, כסופר, ללימוד נפש האדם. סגנונו הפיוטי רב העוצמה ואבחנותיו הפסיכולוגיות הביאו לו הצלחה רבה בעולם התרבות בכלל ובווינה בפרט. הרומנים שלו וסיפוריו נקראו ברבבותיהם וזכו להערצה, מחזותיו הועלו בתיאטרונים הגדולים בווינה ומחוצה לה. יצירתו עמדה אף היא בסימן הקשר שלא יינתק בין שני הכוחות – המין והמוות. כמה מן המחזות שלו – כגון סיפור **אהבה חסר חשיבות** או **ארץ זרח עוסקים בארץ הענקית** שהיא נפש האדם, בתאוה, באהבה, ובמוות הכרוך בהם. גיבוריהם מתאהבים, מתאכזבים, נבגדים ומתאבדים. בשני המחזות האלה, כמו ברוב יצירותיו של שניצלר, מובילים הסיבוכים המיניים אל ההרס והמוות. זה הנושא המרכזי גם באחת הנובלות המפורסמות ביותר שלו, **העלמה אלזה** – הכתובה כמונולוג פנימי המתרחש במוחה של הגיבורה – עלמה צעירה, נירוטית והיסטרית, נענית לתשוקתו של גבר זקן כדי להציל את כבוד אביה. בעשותה זאת היא מביאה על עצמה את מותה. שניצלר אהב נסיבות מגוחכות וטרגיות, ו"משחק המסכות" מאפיין רבות מיצירותיו. בשיחה עם הפילוסוף מרטין בובר, איש וינה אף הוא, אמר שניצלר כי כל הדמויות שיצר היו אופייניות לווינה של זמנו, בכך שחיו בתחושה מתמדת של קצו המתקרב של עולמן. והן צדקו.

לעומת זאת, ברומן שלו **למרחב ובמחזהו פרופסור ברנארדי** מתאר שניצלר את רדיפות היהודים. הוא היה מיודד עם הרצל ואף התכתב עמו. שניצלר עתיד היה להנציח את חוזה מדינת היהודים ביצירתו **הדרך לחירות**, אך עם הרעיון הציוני לא השלים.

למעלה: ארתור שניצלר (1862-1934), סופר ומחזאי יהודי וינאי, רופא ואף בנו של רופא. התפרסם כאחד הסופרים החשובים בתקופתו והיה מנהיג התנועה הספרותית "וינה הצעירה". הרצל נועץ בו בעניינים ספרותיים ובין השניים התנהלה התכתבות ממושכת.

בעמוד ממול מימין: יוהאנס ברהמס (1833-1897) עם יוהן שטראוס הבן, בוילה של שטראוס בטירול, כ-1894. קומפוזיטור גרמני שבהיותו בן 26 העתיק את מושבו מהמבורג בצפון לווינה. כתב יצירות מגוונות: סימפוניות, קונצ'רטי לכלי נגינה שונים, יצירות קאמריות ושירים רבים – רובם שירי אהבה, ליריים במיוחד.

בעמוד ממול משמאל: גוסטב מאהלר (1860-1911) מלחין ומנצח יהודי אוסטרי. גדל על ברכי התרבות הגרמנית והמיר את דתו. בין השנים 1897-1901 היה מנהל האופרה המלכותית של וינה. מלחין פורה שפעל בעיקר בתחום הסימפוניה והשיר (הליד) האמנותי. חיבר מחזור שירים מזעזע בשם: שירים על מות ילדים, בעקבות טרגדיה אישית – שניים מילדיו מתו בתוך זמן קצר. בסימפוניות שלו בולט המאבק בין חיים ומוות, בניגודים עזים: עליזות מצד אחד ויאוש מדכא מצד שני. בעיניו הצטייר המוות כפותח שערי עולם טוב יותר.

פרויד ושניצלר לא היו היחידים שהבחינו בעוצמת הדחפים בנפש האדם. נושא אחת היצירות היפות ביותר של יוהאנס ברהמס, רקוויאם גרמני, הוא הרעיון ש"בתוככי החיים אנו מוקפים במוות". גוסטב מאהלר כתב שירים על מות ילדים, את הסימפוניה התחייה ואת יצירת השיא שלו, הסימפוניה השמינית, שבה הוא מחבר מיסה ימיבינימית על האפותיאוזה של פאוסט אשר ניצל במותו מאהבתה של אשה; ההגשמה המלאה והאמיתית אינה אפשרית אלא במוות. בפואמה שלו שיר האהבה והמוות של הקורנט כריסטוף רילקה, ביטא גם המשורר ריינר מריה רילקה את אמונתו, שבעברה של אוסטריה המוות בא תמיד מיד אחרי החווייה המינית; נושא זה היה אופייני לווינה של זמנו, כפי שהמחישה זאת הדרמה שהתרחשה במיירלינג.

"הרוח הווינאית" ומגלמיה

כמו לקיסרית, גם למעצבה של תהלוכת הפאר, הנס מאקארט, "הקוסם של רינגשטראסה", ארבו החולי והמוות. חמש שנים אחרי חגיגות 1879, מת מאקארט והוא בן ארבעים וארבע. איתו מת גם "עידן מאקארט" באמנות של וינה ובהווייתה, אם כי הפופולריות של הקיטש הדקורטיבי שלו שרדה זמן רב אחריו. מכל מקום, מוות מוקדם זה של מי שנחשב לאמן נערץ ביותר של החוגים הנובררישיים לא היה בבחינת שערורייה כלל וכלל. היפוכו של דבר: מחלת המין שקטלה את מאקארט נחשבה גם היא ל"וינאית" מאוד והיתה סימן היכר וכעין אות השתייכות למסדר

האצולה והבורגנות של וינה. בנם של הקיסר והקיסרית, יורש העצר פרידריך, שהיה נגוע אף הוא במחלה, הספיק טרם התאבדותו במיירלינג להדביק בה כמה מנשות וינה שחלקו עימו את יצוען.

ב־1878 פתח הנס מאקארט את הסטודיו שלו לקהל והציג בו את תמונתו החדשה, אולי המפורסמת ביותר, "כניסתו של קרלוס החמישי לאנטוורפן" (כיום ב"גלריה האוסטרית" בווינה). את החיזיון ההיסטורי שהתרחש באנטוורפן במאה ה־16 שתל כמובן מאקארט בווינה של תקופתו. בתמונה שנדדה מהצלחה להצלחה בהופעות מיוחדות ברחבי אירופה מציגות הנשים מעין חיזיון בפני הקהל, חושפות את קסמיהן כשהן סובבות את הקיסר. התמונה זכתה להצלחה פנומנלית. בתוך כמה ימים ביקרו יותר משלושים אלף איש בביתו של האמן, שבו הוצבה התמונה, לפני שנשלחה לתערוכה העולמית בפאריס.

ערכה של תמונת מאקארט הוא לאו דווקא כיצירת אמנות אלא כמסמך חברתי, המגלה את הפסיכולוגיה האירוטית של הבורגנות הווינאית ומתעד אותה.

עם זאת, בתוך ההדר והשעשועים, היו השנים של מפנה המאות שנים קשות לווינה, לאימפריה, לקיסר, ליהודים. באוויר עמדה תחושת הסוף הקרב ובא. ביטויי השנאה של ראש העיר החדש, האנטישמי קרל לואגר, שהקיסר המזדקן ניסה לשווא לחסום את בחירתו, בישרו כבר את התפרצותה הקרובה של הברבריות. את מקום אמנות הקיטש הניארנסנסית של הנס מאקארט תפסו יצירותיהם רבות העוצמה של גוסטב קלימט ואגון שילה. אמנים אלה לא קישטו עוד בעבודותיהם ולא בנוכחותם מצעדי פאר ואירועי חצר, אך הם היו סיסמוגראפים של חרדות האדם המודרני, של אימת הקיום האנושי, של התת־מודע האישי והקולקטיבי – כמו גם מבטאיו של הקשר ארוסת־נאטוס. כך המוות והחיים של קלימט והנערה והמוות של שילה. עבודותיהם של האמנים החדשים ביטאו שקיעה, גסיסה, מוות, פחדים וטירוף. גם הם היו רוחה של וינה.

יליד הפרובינציה ובן העיר

נדמה שדווקא היהודים התאימו יותר מכל להגדרת "בעלי האזרחות הנאמנה והפטריוטית ולאהבת הקיסר", שאיפיינו את תושבי וינה באותה עת, ואמנם לפחות עד שנות התשעים של המאה, היה סיפורם של יהודי וינה סיפור אהבה – חד צדדי – והצלחה. סיפורו הספציפי של הרצל יכול להמחישו היטב. אף שלא נולד בווינה אלא בבודפשט, היה הרצל וינאי מובהק. הוא היה וינאי על פי תפישתו שלו ועל פי ראייתם של אחרים. הוא היה וינאי בסגנונו, בהלכי הרוח שלו, בשפתו המדוברת והכתובה, והוא היה מיוצריה של אותה "נפש" וינאית קולקטיבית של סוף המאה. אפשר שחש וינאי יותר מאחרים, מכיוון שלא נולד בווינה עצמה אלא היגר אליה בנעוריו, וצריך היה להוכיח, לפחות בעיני עצמו, את וינאיותו. כמו זיגמונד פרויד

למעלה: סלון בורגני, 1887. ציור של אנטון רומאקו (1832-1889), צייר אוסטרי, שלמד בווינה והתגורר בה בשנים 1857-1874. צייר דיוקנאות מחיי החברה הגבוהה (ראו "הקיסרית אליזבת" במסח זן), תמונת "היסטוריות" ותמונות הווי מחיי היום־יום. רומאקו לא הצליח לכבוש לו מקום בחיי התרבות של וינה, שכן הפופולריות של מאקארט האפילה על האמנים האחרים בני דורו, והוא חי בעוני ובדלות. רק שנים לאחר מותו זכה להכרה.

למטה במרכז: העיר וינה נשקפת ממגדל העירייה, בצילום מ־1900 לערך. בירת הקיסרות האוסטר־הונגרית היתה מחוז נהירה למהגרים רבים ממזרח אירופה ומרכז, ובהם גם יהודים מהונגריה, בדומה למשפחת הרצל.

בעמוד ממול: "בתנועה", ציור מ־1898 של גוסטב קלימט (1862-1918). קלימט היה צייר אוסטרי, ממקימי ה"סצסיון" ("היבדלות" – השם שאימצו לעצמן בשנות התשעים של המאה ה־19 קבוצות ציירים בגרמניה ובאוסטריה, אשר ביקשו להשתחרר מכבלי מסורת הציור האקדמית). אחרי תקופה של גיוון סגנוני יצר קלימט אמנות אקספרסיוניסטית המתארת עולם (נשי) נויירוטי ואירוטי, מעוטר ונוצץ.

ופרנץ ליסט, כמו יוהאנס ברהמס ואוסקר קוקושקה ורבים אחרים שעשו להם מוניטין ברבות הימים והוציאו לוינה את שמה בעולם, בא הרצל מן החבלים המרוחקים של האימפריה הענקית. מוצאו היה בקו התפר שבין מערב ומזרח באירופה, באיזור ספר שבן, כפי שכתב עמוס אילון בביוגרפיה שלו על הרצל, עצם הארעיות והיחסיות של כל דבר חידדה מאוד את החושים.

וינה, מרכז העולם התרבותי שלו, שלהשפעתה ולקרינתה האינטלקטואלית היה חשוף עוד בשנותיו בבודפשט, היתה המקום שבו עוצבה אישיותו בשנות התבגרותו ושבן בחר לחיות. שלא כמו פאריס, למשל, שהיתה הומוגנית במידה רבה, בירתה של מדינת לאום מובהקת, היתה וינה בירה אימפריאלית מעורבת, פלורליסטית, רבגונית, רבלאומית, רבתרבותית, רב לשונית, של קיסרות ענקית – שריד פיאודלי שהחזיק מעמד עד שלהי המאה ה-19 – שכבר היתה שוקעת, גם אם קולות הקריסה היו עדיין עמומים. דווקא מפני שהיתה מעין דגם או בבואה של הקיסרות כולה, שאחזת השלטון המרכזי בה התרופפה והלכה, היתה וינה נפלאה

באפשרויות שהציעה לבאיה ולתושביה. בשל היותה עיר פרזות, עיר פתוחה ללא חומה, לא במובן הפיסי ולא במשמעות הסמלית, שטפו אותה גלים של מהגרים מן הפרובינציות שבאו לחפש בה, להם ולצאצאיהם, חיים טובים יותר וקידום כלכלי, חברתי ופוליטי. וכך סבבו וחיו בה ותרמו לאופיה הייחודי צ'כים והונגרים, מורבים ומולדבים, סרבים וקרואטים, יהודים ורומנים, בתערובת יחידה במינה שלא היתה דומה לשום אוכלוסייה עירונית גדולה באירופה. בהרצל עצמו נפגשו הזהויות הרבות והגיוון העצום שאיפיינו את וינה. לפי מקום הולדתו היה הונגרי; יהודי היה בהשתייכותו הדתית והלאומית; אוסטרי היה על פי אזרחותו, ותרבותו היתה גרמנית מעיקרה. את פרשת חייו, את הגותו ואת יצירתו הספרותית והפוליטית אי אפשר שלא לראות אלא על רקע התפאורה המדהימה של וינה המשגשגת ושוקעת בעת ובעונה אחת, העיר שהסופר היהודי חריף הלשון קרל קראוס כינה "תחנת הנסיונות של קץ העולם".

בגרות בבודפשט

יהודי הקיסרות, בין שחיו בבודפשט בין שחיו בווינה, היו על לאומיים כמו הקיסר וכמו קיסרותו, וראו את עצמם בני מזל על שהם נתיניו של שליט הוגן ונאור כפרנץ יוזף. ואף שבאותה תקופה היו הליברליזם והרציונליזם במשבר בכל רחבי אירופה ובמקביל עלו הלאומיות החדשה והגזענות, ובהן גם שנאת יהודים – בסך הכל נתאפיינו ארבעת העשורים האחרונים של המאה – שהם, בקירוב, שנות חייו של הרצל – בהתפתחות גדולה כמעט בכל תחומי החיים וברוח של אופטימיות ותקווה ליהודי הקיסרות.

בדפשט, שבה עברו על הרצל שמונה עשרה שנות חייו הראשונות, היתה עיר מקסימה ואוהבת חיים, שהתפתחה והתרחבה במהירות, גם היא כמו וינה, בזכות שטף המהגרים שהגיע אליה. בשנות השישים והשבעים של המאה ה-19 גדלה

אוכלוסיית בודפשט בחמישים אחוז בקירוב, והגיעה ל-280,000 נפש. וכמו בווינה, אם כי מעט פחות מספרית, היו היהודים בבודפשט (כ-45,000 נפש) מיעוט נחשב ובוטח בעצמו, שתפס מקום מרכזי באליטות העירוניות. הפשרה האוסטררהונגרית של 1867, שכוננה את עיקרון הדרלאומיות בקיסרות, היתה בין השאר המפתח להתעצמות הכלכלית ולגידול המהיר באוכלוסיית העיר, שהיהודים נהנו מהן אף יותר ממיעוטים אחרים, וכפועל יוצא היה גידול שיעורם בבירה ההונגרית מהיר יותר מזה של כלל האוכלוסייה.

מבחינה תרבותית היו רוב יהודי הונגריה, ובעיקר יהודי בודפשט, כמו גם רבים מבני האצולה והבורגנות ההונגריות, דבקים בתרבות הגרמנית, התרבות הבכירה באימפריה. הם העדיפו לדבר, לקרוא ולכתוב גרמנית, ולעיתים היתה שפה זו שגורה על פיהם טוב מן ההונגרית. בודפשט היתה מרכז של צריכת תרבות גרמנית שהגיעה מווינה – ספרות ועיתונות, תיאטרון ומוסיקה. יהודים תפסו יותר עמדות מפתח בחברה ההונגרית. העיתון היומי החשוב ובעל המוניטין בבירה ההונגרית נכתב בשפה הגרמנית ועורכו היה יהודי. אולם בעודם מטפחים את אהבת התרבות הגרמנית, הווינאית, חשו עצמם יהודי הונגריה גם חלק בלתי נפרד מן ההוויה ההונגרית. רבים מן היהודים השתתפו במהפכה ההונגרית של 1848, בהם גם קרוב משפחה של הרצל. היתה תחושה כאילו הונגריה אנטישמית פחות מאשר אוסטריה, או פולין – ודאי פחות מאשר גרמניה. תמיכתם של היהודים בשליטים ההונגרים היתה חיונית לשמירתו של הרוב הזעום שלהם. המעבר לווינה, הבירה "הגרמנית" של הקיסרות, לא היה בו, אם כן, שום קושי תרבותי, נוסף לכך שהיה גם משאת נפש של הרצל הצעיר זה כבר, ואחרי מותה הפתאומי של אחותו פאולינה, אף הכרח נפשי לכל בני המשפחה.

משפחת הרצל מעתיקה מושב

הרובע והרחוב שבהם קבעו הורי הרצל את משכנם בווינה, משכו אליהם משפחות יהודיות אמידות לא מעטות, שזה מקרוב היגרו לבירה האוסטרית. למעשה, בשטח הקטן של רובע פראטר, בעיר הגדולה והנאורה במרכז אירופה, התרכזו רוב האנשים שתרמו להפיכתה של וינה למרכז תרבותי מופלא באותן שנים. בבית סמוך לבית משפחת הרצל התגוררה משפחת שניצלר, שגם כן היגרה מהונגריה לווינה, ושם גם נולד לרופא המצליח הבן ארתור שניצלר, שהיה צעיר מהרצל בשנתיים, שאף הוא היה רופא ולימים נמנה עם גדולי הסופרים של התקופה. כמה בתים משם גרו בשנות השישים בני משפחת זיגמונד פרויד, שהגיעו לבירה האוסטרית מבוהמיה. ועתה גר שם הקומפוזיטור גוסטב מאהלר, בן גילו של הרצל. בשטח של כמה מאות מטרים רבועים שכנו אפוא כמה מן המשפחות היהודיות הווינאיות שבניהן היו מן האישים הבולטים ביותר בווינה ובהם התרכזו כמה מן התופעות היהודיות הסמליות של העיר באותה תקופה.

זמן קצר בלבד אחרי שהשתקע בבירה החל הרצל בכתיבה אינטנסיבית, ומייד בחר לעצמו את הכינוי הספרותי "תיאודור ויננזיס" (תיאודור הווינאי), אחד מכמה כינויים ששימשו אותו במשך השנים. ואילו בודפשט, שאלה נאלץ לשוב במארכס 1882, לצורך בדיקה

למעלה: בודפשט, עיר הולדתו של הרצל, בצילום מסוף המאה ה־19.

בעמוד ממול למעלה: חדר משחקים בבית קפה וינאי, בצילום מ־1890. לבתי הקפה בווינה היה תפקיד חשוב בחיי התרבות שלה. שטפן צווייג כתב כי "בית הקפה הווינאי היה מוסד שאין דומה לו בעולם. זהו מעין מועדון 'דמוקרטי' שהכניסה אליו היא המחיר הנמוך של כוס קפה... בווינה התנועות הספרותיות באו לידי ביטוי יותר בבתי הקפה מאשר בתיאטרון".

בעמוד ממול למטה: הוגו פון הופמנסטאל (1874-1929), משורר אוסטרי ממוצא יהודי, חדמות הבולטת בחבורת "וינה הצעירה". כבר בצעירותו גילה כישרון ספרותי מרשים, כאשר פירסם את מותו של טיציאן והכסיל והמוות. אחר כך כתב עיבודים ליצירות מהקלסיקה היוונית: אלקטרה, אדיפוס והספינקס ואחרות. ב־1921 כתב קומדיה בשם איש התסביכים, שזכתה בזמנה לפופולאריות רבה.

רפואית לאחר שקיבל צו התייצבות לצבא, נראתה לו לפתע, אחרי השעות בווינה, קטנה ופרובינציאלית עד מחנק. אחרי שהוקסם מן הרוח האוניברסלית ומן הקוסמופוליטיות של הבירה, נראו לו סממני הלאומיות ההונגרית המתגברת אנכרוניסטיים ונלעגים. "מאז שעזבתי את הונגריה", כתב במכתב, "היא נעשתה, למרבה הצער, הונגרית עוד יותר משהיתה. כמה חבל! איך נעשו בינתיים כמה מידידי וחברי... שוטים הונגרים מובהקים! ההונגרית שלהם גרועה, אך הם מתעקשים לדבר בה; ואלה ששמם היה קודם זונברג ופיגלשטוק, נקראים עתה מוראניי ופיגאליי. ממש נחמד!" בשולי המכתב הוסיף הרצל, כי בכל עת שהותו בעיר לא הוציא מפיו אפילו הברה אחת בהונגרית.

ההשוואה המתבקשת היתה עם וינה, שנראתה אז עיר משחררת ומשוחררת מאין כמותה. "כל אדם שחי ועבד שם חש עצמו פטור מכל הגבלה ודעה קדומה", אמר לימים שטפן צווייג על העיר הזאת, בתוגת געגועיו אליה.

"לא היתה עיר באירופה שבה היה קל כל כך להיות אירופי". ואילו הסופר אליאס קאנטק, ברבות השנים חתן פרס נובל לספרות, אף הוא יהודי שבא מן החבלים דוברי הגרמנית שבבלקן, אמר כעבור זמן כי חש עצמו וינאי עוד לפני שכף רגלו דרכה בעיר – עד כדי כך גדולה וארוכת-טווח היתה השפעתה התרבותית. בתחילת המאה אמר עליה מזכירו של קלמנס מטרניך כי אין היא רק עיר, אלא אירופה כולה. אבל הגעש והלבה של הלאומיות והלאומנות החלו צוברים כוח מתחת לפני השטח. כבר ב־1881 נאלץ הקיסר לגנות את הרוח הלאומית המתלהטת בתור "הקללה של המאה". בתחילת 1894, רשם ביומנו המשורר ממוצא יהודי הוגו פון הופמנסטאל דברים הנקראים כנבואה: "כמה מוזר כל זה שאנו בווינה הננו אולי האנשים החושבים האחרונים; בעלי הנפש האחרונים; ואחר כך תבוא בוודאי ברבריות גדולה."

המשטר הצליח למנוע את התפוצצותו של סיר הלחץ הלאומי והחברתי בקיסרות העצומה, בעיקר עלידי הענקת ויתורים קלי ערך אבל עתירי סמליות ללאומים השונים שהרכיבו את האימפריה וכן בזכות מדיניות של שיסוי הלאומים הללו אלה באלה – ובדרך זאת, ניטרולם. אבל לטווח הארוך לא הועילה שיטת "הפרד ומשול" זו, אלא גרמה להגברת המתחים דווקא ולהעמקת הקיצוניות הלאומית, עד שבסופו של דבר נחרבה האימפריה במלחמת העולם הראשונה, ועל שרידיה הוקמו מדינות-לאום יריבות, חשדניות, ותכופות מלאות שנאה עזה זו כלפי זו.

עד תחילת שנות התשעים, לפחות, כאשר האנטישמיות כבר החלה מפעפעת ומרעילה את האוניברסיטאות ואת החיים הפוליטיים – מצבם הכלכלי והחברתי של היהודים השתפר והלך. בירת הקיסרות היתה העיר האידאלית בשביל יהודים שביקשו להיטמע בתרבות השלטת. ב־1859 מנתה אוכלוסייתה היהודית של וינה 6,000 נפש בלבד, ואילו כעבור 11 שנים, ב־1870, כבר היו בעיר 40,000 יהודים; ב־1880 היו 73,000 יהודים – כעשרה אחוזים מכלל תושבי העיר – וב־1890 הגיע מספרם ל־119,000. שיעור ממירי דתם בווינה היה גבוה מבכל קהילה יהודית עירונית אחרת באירופה. היהודים דבקו בעיר לאהבה והעריצו את תרבותה. בני משפחת הרצל התמכרו בשנותיהם הראשונות בעיר לתחושת הביטחון והאופטימיות שבירה זו הקרינה לעברם וליתר בני עמם.

מאחורי הקלעים של נשפי המסכות

האיום המיידי על החגיגה המתמדת של וינה ועליצותה היה הפער העצום בין המעמדות החברתיים בווינה, והעוני שאין לתאר, שהיה מנת חלקם של רבים מבניה ומבאיה של העיר הנוצצת הזו. מאחורי הקלעים של צהלת נשפי המסכות ותהלכות הניצחון התכופות, שלטו הניוון, הדיכוי הסוציאלי, הרעב והמחלות. וינה שגשגה להיות בשנות השבעים והשמונים של המאה העיר השנייה בגודלה באירופה, אחרי פאריס, ובתוכה צמח פרולטריון תעשייתי שמנה כעשרים אחוזים מכלל האוכלוסייה העובדת. ברובם חיו אלה בתנאים מחפירים. על הפועלים נאסר להתאגד בדרך כלשהי; נמנעה מהם כל זכות הצבעה, ולא היה להם כמובן שום ייצוג בפרלמנט. מיניסטר הפנים של אוסטריה אמר כי "אוסטריה לעולם לא תאמץ את חוק האספסוף. זכות הבחירה הכללית לא תתקבל באוסטריה, לא

למטה: מראה האולם של בורגתיאטר הישן במיכלפלאץ, וינה, בציור מ-1888, פרי מכחולו הדקדקני של גוסטב קלימט. הווינאים היו ידועים באהבתם לתיאטרון. שאיפתו הספרותית של הרצל בצעירותו היתה שמחזה שלו יועלה על קרשי תיאטרון זה, והוא זכה בכך.

